

„AKME” Zdzisław Wiśniewski – Wrocław
Muzeum Śląskie im. S. Dunajewskiego w Sobótce

CZAROWNICE

Funeralia Lednickie 2

REDAKCJA TECHNICZNA I KOREKTA

**KAROL BYKOWSKI
PRZEMYSŁAW GUSZPIT
BARBARA KRUKIEWICZ
KAMILLA LIMISIEWICZ**

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁ

PRZEMYSŁAW GUSZPIT

**Warsztaty zorganizowano przy współpracy
Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich**

**Na okładce przedstawiono reprodukcję grafiki
Berta Grafa z 1525 r.**

Wydawca: Muzeum Ślązańskie w Sobótce

© Copyright by Muzeum Ślązańskie w Sobótce

ISBN 83-913985-0-1

**druk: ANTEX, 55-050 Sobótka, ul. Mickiewicza 53
tel./fax (0-71) 316 21 53**

PAWEŁ DĄBROWSKI, MONIKA KRZYŻANOWSKA, JACEK SZCZUROWSKI

**PROBLEMATYCZNY PRZYPADEK PODWÓJNEGO
POCHÓWKU NA CMENTARZYSKU GOCKIM W MASŁOMĘCZU**

Temat wędrówki Gotów stanowi wciąż jedno z ciekawszych zagadnień interpretacyjnych dla historyków, archeologów i antropologów. Najstarsze źródła pisane lokalizują Gotów między plemionami Markomanów, na południe od granic Polski, a krainą Burgundów na jej północnym-zachodzie. Źródła archeologiczne wskazują jednak prowincje Öster- i Västergötland na wyspie Gotlandia jako prawdopodobną ojczyznę Gotów (MA-CZYŃSKA 1996). Jako jedyne z plemion germańskich przewędrowało Europę niemalże wszystkimi możliwymi szlakami. Początek wędrówki ze Skandynawii nad Morze Czarne, a potem przez Bałkany do Italii, jest szczególnie bogato udokumentowany na obszarze Polski śladami osad i cmentarzysk, ciągnących się od ujścia Wisły i Odry, poprzez Pojezierze Kaszubskie, Mazowsze i Wyżynę Lubelską aż do Kotliny Hrubieszowskiej. Pierwszym pewnym śladem pobytu Gotów w północnej Polsce są kurhany z kamienną obstawą oraz kamienne kręgi zbudowane z głazów narzutowych. Analizując takie konstrukcje, pochodzące z wielkich cmentarzysk w Odrach czy Leśnie, można dopatrywać się pewnych analogii do idei kręgów cmentarnych mających północnoeuropejską genezę (za KOKOWSKI 1998a). Prawdopodobne jest, iż brak tradycyjnego surowca do budowy kręgów kamiennych, w rejonie Kotliny Hrubieszowskiej, sprowokował Gotów do utworzenia specyficznego substytutu w postaci kręgów wyznaczanych przez mogiły grobów (KOKOWSKI 1998a). Chociaż groby w formie kręgów są rzadkością na terenie Pomorza, to prawdopodobnie stanowią efekt bliżej nieokreślonych praktyk religijnych (WOŁĄGIEWICZ 1981). Kolejne fale osiedleńcze ze Skandynawii sprowokowały nadwiślańskich Gotów do przesunięcia osadnictwa ku południu i wschodowi. Szlak wędrówek poszczególnych grup wzdłuż dużych rzek Mazowsza, Podlasia, Wołynia, Ukrainy

w kierunku osiedli rzymskich w Tracji, znaczone były birtualnymi pochówkami (kremacją i inhumacją) pozbawionymi broni (STRZELCZYK 1984). Obecność wytworów kultur autochtonicznych oraz zachowanie ich tradycji pogrzebowej świadczy o pokojowym współistnieniu tubylców i nowoprzybyłych plemion germańskich (KOKOWSKI 1995; za MACZYŃSKA 1996). Im dalej na południe, tym bardziej widoczna jest asymilacja z elementami kultury sarmackiej, a także zaznaczają się wpływy greckie (STRZELCZYK 1984).

Ostatnią fazą migracji społeczności gockiej przez tereny Polski było przejście przesmykiem chełmskim i korytem Wieprza w kierunku Kotliny Hrubieszowskiej, gdzie wśród rozległych bagien i obszarów leśnych wystąpiły dogodne warunki do założenia osad, uprawiania roli i hodowli bydła. W 1978 r. odkryto dużą osadę na stanowisku nr 8 i 9 w Masłomęczu, a w rok później cmentarzysko na stanowisku nr 15. Zdaniem A. Kokowskiego (KOKOWSKI 1995) mieszany obrządek pogrzebowy i specyficzne wyposażenie grobów, wynikające z oddziaływania kultur wielbarskiej i czerniachowskiej, nadają stanowisku eponimiczny charakter.

W świetle dotychczasowych badań archeologiczno-antropologicznych, na cmentarzysku grupy masłomęckiej stwierdzono następujące formy obrządku grzebalnego: ciałałpalna, ciałałpalno-szkieletowa, szkieletowa kompletna, szkieletowa cząstkowa oraz tzw. pochówki symboliczne, dotyczące głównie tusz zwierzęcych bądź ich fragmentów, a w niektórych przypadkach przedmiotów kultury materialnej (RUTKOWSKA 1989). Większość szczątków zwierzęcych opisano jako resztki konsumpcyjne, choć w kilku przypadkach odnotowano obecność fragmentów szkieletów zwierzęcych stanowiących wyposażenie grobów ludzkich (NADACHOWSKI, WOLSAN 1989). W Masłomęczu zidentyfikowano głównie zwierzęta udomowione, a w Gródku nad Bugiem zwierzęta dzikie. Znamiennym przykładem są dwa pochówki żółwi błotnych z Gródka nad Bugiem, ze stanowiska 1C grupy masłomęckiej. Być może stanowiły one rodzaj symbolicznego pochówku lub ofiary złożonej grzebanym osobom. Przemawia za tym istnienie dość powszechnego obyczaju umieszczania zwierząt ofiarnych w grobowcach wielu germańskich ludów (SZYNDLAR 1989). W szczególnych sytuacjach ofiarne zwierzęta „zastępowano” ludźmi. Najwięcej doniesień o tego typu praktykach dotyczy germańskich plemion ze Skandynawii. Znane są przypadki składania w ofierze jeńców wojennych lub współplemieńców koło bagnisk w Skedemosse na szwedzkiej wyspie Öland. Mają one prawie zawsze związek z kultem

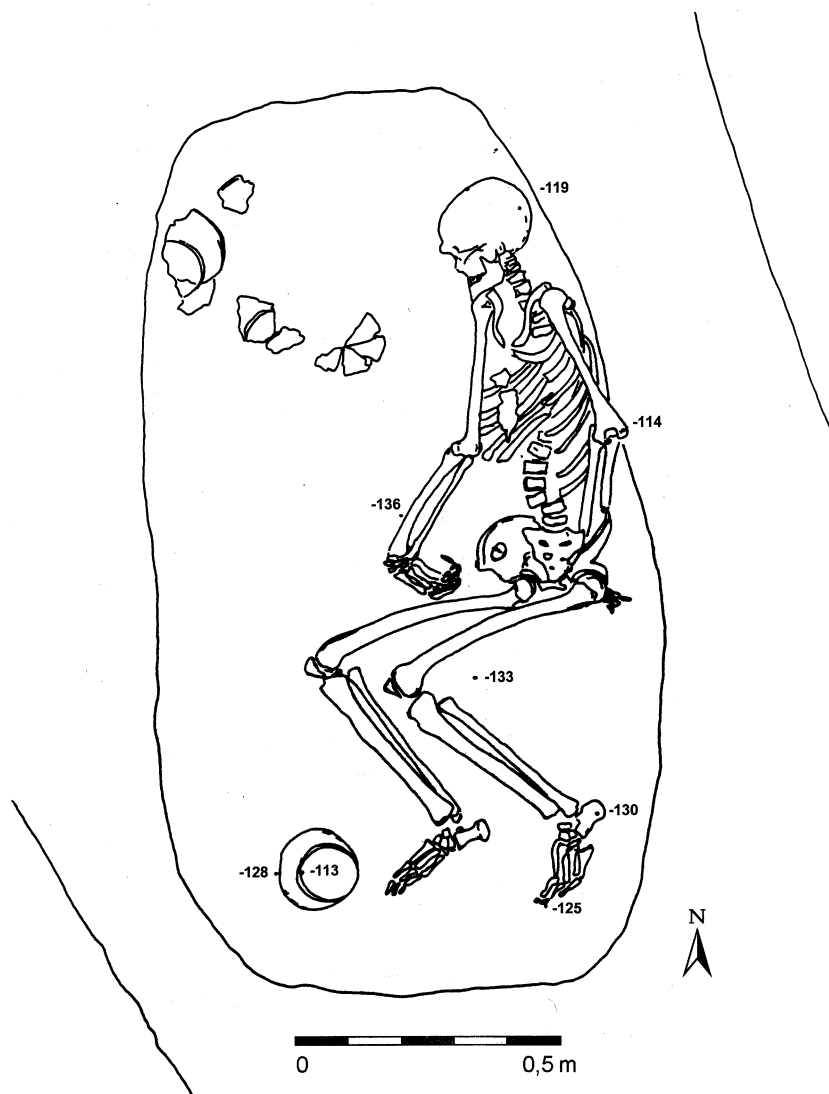
natury i są świadectwem sakralnego stosowania prawa (BUKOWSKI, DĄBROWSKI 1972, s. 251-254). Nie jest wykluczone, że podobne tradycje kultu składania ludzkich ofiar mogły przedostać się wraz Germanami z wyspy Gotlandia na południowy brzeg Bałtyku i dalej podczas penetracji ziem polskich aż do Masłomęcza.

Badania prowadzone w Masłomęczu przez zespół wrocławskich antropologów w latach 1993-1997 potwierdziły dotychczasowe wnioski o występowaniu pochówków ułożonych zarówno anatomicznie jak i nieanatomicznie oraz o pochówkach podwójnych. Prawdopodobnie regułą było składanie w jednej jamie grobowej ciał kobiet i dzieci. Dotychczas nie odnaleziono podwójnych jam grobowych, w których znajdowałyby się kompletne szkielety osobników dorosłych (DĄBROWSKI, SZCZUROWSKI 1996; DĄBROWSKI, KRZYŻANOWSKA, SZCZUROWSKI 1999). Natomiast obecność pojedynczych, całkowitych pochówków szkieletowych o układzie anatomicznym staje się niemalże powszechną formą inhumacji dzieci w wieku *infans I* (KOKOWSKI 1991). Jednak najbardziej niezwykłą cechą obrządku pogrzebowego są liczne pochówki cząstkowe oznaczające specyficzne traktowanie zwłok. Polegało ono na ich ćwiartowaniu, łącznie z przykładami dekapitacji i „wędrowania” po cmentarzysku szczególnie preferowanych części ciała (MALINOWSKI 1989; DĄBROWSKI, SZCZUROWSKI 1996). Pochówki cząstkowe stanowią na masłomęckim cmentarzysku około 39% wszystkich grobów. Najczęściej odnajdywane są dolne części szkieletu postkranialnego, oddzielone od pozostałych kości w okolicy ostatnich kręgów piersiowych (KOKOWSKI 1986). W niektórych przypadkach identyfikowano szkielety pozbawione jedynie czaszki. W świetle najnowszych analiz archeologiczno-antropologicznych przeważa pogląd o nie rabunkowym charakterze pośmiertnego naruszania zwłok. W większości przypadków groby cząstkowe zawierały tradycyjne dla grupy masłomęckiej wyposażenie: paciorki i zapinki. Interesującą odmianą pochówku cząstkowego są cztery piętrowo ułożone groby, zawierające szczątki tej samej kobiety, prawdopodobnie matki, trzykrotnie grzebane z kolejno umierającymi dziećmi. Zdaniem Malinowskiego (MALINOWSKI 1989) praktyki ćwiartowania zwłok mogły stanowić część obowiązującego rytuału pogrzebowego i choć dotąd pozostają bez szczególnej motywacji, to jednak znajdują pewne analogie zarówno wśród kultur neolitycznych jak i współcześnie żyjących populacji Melanezji. Jednak w tradycji gockiej okresu rzymskiego praktyki cząstkowania zwłok są prawdopodobnie

obce. Na macierzystym obszarze kultury wielbarskiej nie odnotowano takich przypadków. Dotychczas jedynymi znanymi tego typu pochówkami, które przypisuje się Gotom, są: grób z Himlingøje w Danii oraz pokawałkowane szkielety z Arras we Francji. Ze względu na „masowość” cząstkowych pochówków na cmentarzysku grupy masłomęckiej, zdaniem Kokowskiego należy wykluczyć północny i zachodni wpływ germańskich kultur. Jednocześnie teza o powstaniu tak oryginalnej, ale lokalnej, zawężonej do obszaru Kotliny Hrubieszowskiej, formy grzebania nie została jeszcze potwierdzona (KOKOWSKI 1991). Osobliwą formę pochówku stanowią także sporadyczne przypadki obecności w jamie grobowej kompletnego szkieletu ludzkiego wraz ze spalonymi kośćmi innego osobnika (KOKOWSKI, KURZĄTKOWSKA 1988).

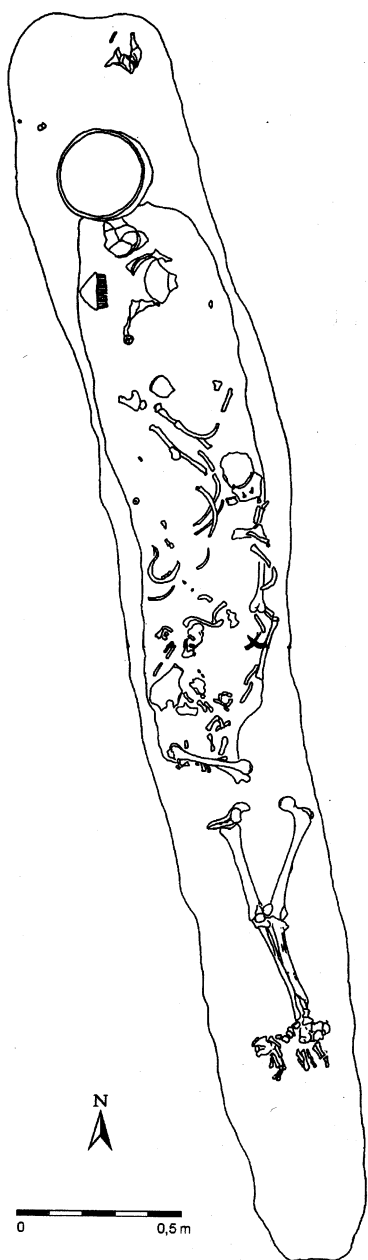
Latem 1996 r., podczas kolejnego sezonu prac wykopaliskowych, odkryto nie spotkaną do tej pory na cmentarzysku w Masłomęczu formę inhumacji zwłok. Jama grobu nr 427, której wstępną eksplorację rozpoczęto w poprzednim sezonie, znajdowała się na północ od najwyższego punktu wyniesienia, na którym usytuowane było cmentarzysko, w odległości około 8 m od centralnego placu nekropolii. Wielkość jamy grobowej (400 × 180 cm) wyraźnie odbiegała od dotychczas zbadanych. Wypełnisko zawierało dwa szkielety, z których jeden, dobrze zachowany spoczywał na głębokości 133 cm, a drugi zalegał na głębokości 240 cm. Pierwszy z odkrytych szkieletów, należący do młodego osobnika płci męskiej, ułożony był na prawym boku i oparty plecami o wschodnią ścianę jamy grobowej, z nogami ugiętymi w stawach kolanowych. Kości prawej kończyny górnej ułożone były wzdłuż tułowia, zaś lewej spoczywały na miednicy (ryc. 1). Choć sposób ułożenia ciała nasuwa takie przypuszczenie, to jednak nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie tezy o uprzednim, przedśmiertnym skrępowaniu kończyn. Wyposażenie grobu było dosyć skromne. Szczątkom mężczyzny towarzyszyły dwa naczynia i żelazna sprzączka od pasa (KOKOWSKI 1997).

Drugi z wyeksplorowanych szkieletów należał prawdopodobnie do młodej kobiety, pochowanej w wydłubanej z potężnego pnia drzewa i długiej na 380 cm trumnie. Szkielet, o nieanatomicznym sposobie ułożenia kości, zwłaszcza w odcinku piersiowym, ze zmiażdżoną czaszką, oraz skrzyżowanymi na wysokości stawów skokowych dystalnymi odcinkami kończyn dolnych stwarza podstawę do stwierdzenia intencjonalnego naruszenia

Ryc. 1. Maślomęcz, stan. 15. Grób nr 427, pochówek męski we wkopie.

pochówku (ryc. 2). Zdaniem A. Kokowskiego przemieszanie wybranych tylko elementów szkieletu oraz brak jakichkolwiek śladów grabieżczych praktyk związanych z wyposażeniem grobowym zmarłej mogą nasuwać pytania, czy ważne było pozyskanie jakichś jej szczątków w celu wytworzenia amuletów i przejęcia niezwykłych zdolności zmarłej, czy też był to sposób

Ryc. 2. Masłomęcz, stan. 15. Grób nr 427, pochówek kobiecej w trumnie.

na zabezpieczenie się przed jej nadprzyrodzonymi siłami (KOKOWSKI 1998b). Ze względu na zły stan zachowania żeńskiego szkieletu przeprowadzono analizę antropologiczną w dość wąskim zakresie, nie stwierdzając istotnych zmian chorobowych lub urazowych, z wyjątkiem kilku ubytków próchnicowych na zachowanych zębach. Wraz ze szczątkami kostnymi odkryto również cały zestaw przedmiotów „wotywnych” złożonych do grobu razem ze zmarłą, podkreślających jej pozycję społeczną (KOKOWSKI 1998b). Obok czaszki znajdowała się wykonana na kole garncarskim misa oraz starannie ulepione naczynie pogrzebowe. Przy północnej ścianie trumny zidentyfikowano ptasi szkielet (ofiarnie zwierzę?). Nieopodal spoczywała okuta brązem i żelazem drewniana kasetta. Ponadto zmarła posiadała srebrną zapinkę, naszyjnik ze szklanych i bursztynowych paciorków, przęśliki, igielnik z ptasiej kości wraz z przyborami oraz, tradycyjnie, grzebień z poroża (ryc. 3). Na wysokości prawego stawu łokciowego zidentyfikowano, wyprażone wcześniej w ogniu, tzw. święte kamienie Gotów (KOKOWSKI 1998c). Za dodatkowy wyznacznik wysokiej rangi społecznej zmarłej można uznać fakt wypełnienia jamy grobowej zastępującym wydobytą wcześniej ziemię wapiennym marglem, który celowo przywieziono z odległości około 35 km.

Płeć obydwu odkrytych szkieletów oznaczono dzięki kilku morfologicznym cechom diagnostycznym kości krzyżowej, kości miednicznych i kości czaszki oraz ogólnej masywności kości szkieletu postkranialnego (ACSADI, NEMESKERI 1970; UBELAKER 1978).

Analiza cech morfologicznych szkieletu mężczyzny wykazała, że w chwili śmierci miał on około 25-35 lat. Stan zachowania szkieletu umożliwił także określenie przyżyciowej wysokości ciała, która wynosiła około 168 cm i mieściła się w zakresie zmienności średniej wysokości ciała mężczyzn ($x = 168,6$; $s = 4,9$) z populacji masłomęckiej, w której przeważali osobnicy średnio- i wysokorośli (SZCZUROWSKI 1997).

Przyżyciową masę ciała badanego osobnika określono na podstawie szerokości nasad dalszych kości ramiennych (kość prawa – 62 mm, kość lewa – 61 mm) podstawionych do równania regresji zaproponowanego przez G. Grallę, J. Szkandera i M. Fudali (GRALLA, SZKANDERA, FUDALI 1974). Wynosiła ona około 69 kg.

Zły stan zachowania czaszki, pod wpływem warunków glebowych cmentarzyska, stworzył istotne problemy badawcze związane z możliwością analizy morfologicznej szczątków. W badanym przypadku udało się stwierdzić występowanie tylko 8 cech niemetrycznych: *torus acusticus* (brak), *foramen acusticum Huschkei* (brak), *torus maxillaris* (brak), *foramen zygomaticofaciale absens* (brak), *foramen supraorbitale* (brak), *foramen mentale accesorium* (brak), obecność M_3 w szczęcie (obecny po prawej i lewej stronie), obecność M_3 w żuchwie, które zostały opisane przez A. C. Berry i R. J. Berry (BERRY, BERRY 1967) oraz A. Czarnetzkyego (CZARNETZKY 1972). Natomiast do dość dobrze zachowanych części szkieletu, opierających się czynnikiem chemicznym gleby i stwarzających duże możliwości interpretacyjne należało uzębienie. Z aparatu stomatognatycznego zachowały się fragmenty trzonów prawej i lewej kości szczękowej oraz fragment żuchwy. W szczęcie dostępnych badaniu było 12, a w żuchwie 15 zębów. Wskutek znacznego starcia guzków koron zębów trzonowych (4° stopień wg Miles'a – MILES 1963) doszło do pionowych nieprawidłowości zgryzowych. Zmiany paradontopatyczne u badanego osobnika polegały na nierównomiernym, pionowym zaniku krawędzi zębodołów z odsłonięciem w kilku miejscach korzeni zębowych. Stopień zaniku wyrostka zębodołowego oznaczono metodą metryczną zgodnie z powszechnie stosowanym systemem Tala (TAL 1984). Średni ubytek tkanki kostnej

wyrostka zębodołowego wokół wszystkich badanych zębów wynosił około 4,0 mm, co oznacza słabą resorpcję zęba. W badanym uzębieniu zaobserwowano także zarówno znikomą ilość defektów rozwojowych szkliwa, jak i zmian próchnicowych. Starcie koron zębowych znacząco wpłynęło na utratę naturalnych miejsc retencji resztek pokarmowych. Świadczy o tym obecność ubytków próchnicowych tylko w dwóch przypadkach: na powierzchni żucia pierwszego zęba trzonowego lewej strony łuku zębodołowego żuchwy oraz na powierzchni żucia drugiego zęba trzonowego szczęki również z lewej strony łuku zębodołowego. Na drugim zębie przedtrzonowym prawego łuku zębodołowego szczęki stwierdzono przyszyjkowo od strony dożyzkowej próchnicę średnio zaawansowaną.

Niedorozwój szkliwa może być uwarunkowany genetycznie lub spowodowany niedożywieniem oraz czynnikami chorobowymi. Makroskopowo objawia się liniowymi, pionowymi lub poziomymi ubytkami (SKINNER, GOODMAN 1992). Zwykle osobniki z defektami szkliwa cechują się zmniejszoną odpornością na infekcje (SKINNER, GOODMAN 1992). W badanym uzębieniu stwierdzono występowanie poziomych ubytków szkliwa na drugich siekaczach żuchwy. Na podstawie pomiarów odległości między granicą szkliwno-cementową a miejscem ubytku określono przedział wieku rozwojowego, w którym doszło do zakłóceń pracy komórek szkliwotwórczych. Mieścił się on między 2 a 3 rokiem życia. U większości przebadanych do tej pory osobników z cmentarzyska masłomęckiego, u których stwierdzono defekty szkliwa nasilenie występowania hypoplazji zaobserwowano między 1 a 3 rokiem życia (DĄBROWSKI 1997).

Analiza patologiczna pozostałych części szkieletu, wsparta zdjęciami rentgenowskimi, wykazała liczne zmiany dystroficzne (przerosty, zniekształcenia) w lędźwiowej części kręgosłupa, a także w obrębie pasa miednicznego. W odcinku lędźwiowym kręgosłupa odnotowano prawostronne skrzywienie trzonów kręgów, widoczne również na kości krzyżowej. Obserwacja pierwszego kręgu krzyżowego wykazała znaczne zniekształcenie powierzchni prawego wyrostka stawowego. Stwierdzono też deformację brzegu trzonu, będącą efektem zmian przeciążeniowych oraz poszerzenie lewego otworu międzykręgowego pierwszej pary, z wyraźną osteolizą jego brzegów po lewej stronie powierzchni miednicznej kości. Ponadto na powierzchni grzbietowej zaobserwowano podobne poszerzenie lewego otworu międzykręgowego trzeciej pary oraz zwężenie otworu leżącego

powyżej. Obraz radiologiczny opisanych elementów kostnych przemawia za zmianami wywołanymi procesem nowotworowym. Zarówno lokalizacja jak i typ uszkodzeń mogą sugerować, że opisywane zmiany zostały zapoczątkowane w kanale krzyżowym. Dodatkowo rozległa osteoliza oraz prawostronne skrzywienie dolnych segmentów kości krzyżowej mogą świadczyć o występowaniu guza znacznych rozmiarów. W literaturze patologicznej taki typ deformacji określany jest jako zmiana spowodowana długotrwałym rozrostem mas nowotworowych – neurofibroma (AUFDERHEIDE, RODRIGUEZ-MARTIN 1998).

Na powierzchni grzbietowej wzdłuż grzebienia krzyżowego pośrodkowego odnotowano również nieregularnych kształtów narośla kostne, które na wysokości trzeciej pary otworów krzyżowych tworzą ciągły, „grzybiasty” kołnierz, w znacznym stopniu zarastający rozwój krzyżowy. Po lewej stronie od grzebienia pośrodkowego widoczny jest rozległy, romboidalny ubytek kostny o wymiarach: poprzecznym = 2,3 cm oraz podłużnym = 2,95 cm. Jakkolwiek zmiany urazowe kręgosłupa należą do rzadszych i nie przekraczają 5% przypadków uszkodzenia kośćca (MURCZYŃSKI 1952), to jednak ślady dobudowy tkanki kostnej widoczne na obrzeżach otworu mogą świadczyć o tym, że ubytek jest efektem urazu mechanicznego i nie stanowił bezpośredniego zagrożenia życia.

Obecność dwóch typów zmian patologicznych w niewielkim fragmencie kostnym (dolne segmenty kości krzyżowej) w znacznym stopniu utrudnia jednoznaczną odpowiedź na pytanie, które z odnotowanych uszkodzeń należy uznać za pierwotne. Wiadomo bowiem, że kość ze zmianami nowotworowymi jest mało odporna i jeśli nie cała, to przynajmniej część objęta guzem ulega zniszczeniu (GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA 1976). Biorąc pod uwagę ten fakt można by przypuszczać, że rozległy ubytek widoczny na powierzchni grzbietowej kości krzyżowej powstał jako efekt obniżonej odporności tkanki kostnej na działanie bodźca mechanicznego. Prawdopodobna wydaje się również nieco inna sytuacja, w której kość mogła ulec infekcji drogą bezpośrednią przez otwartą ranę pourazową (GŁADYKOWSKA-RZECZYCKA 1992).

W pozostałych kościach obręczy miednicznej, szczególnie w panewkach stawów biodrowych oraz na powierzchniach uchwatych kości biodrowych zaobserwowano wyraźną asymetrię. Powierzchnia uchwatowa prawej kości biodrowej położona jest znacznie wyżej niż lewej. Panewka

prawego stawu biodrowego skierowana jest silnie do przodu podczas, gdy panewka lewego stawu zwrócona jest na bok i do dołu. Ponadto odnotowano asymetrycznie ułożone nasady bliższe kości udowych: głowa prawej lekko przesunięta ku przodowi, zaś lewa podniesiona ku górze. Badania radiologiczne wskazały na prawidłowe utkanie tkanki kostnej pozostałych części szkieletu.

Wyniki przeprowadzonych analiz pozwalają przypuszczać, że osobnik o średnim wzroście i dość przeciętnej masie ciała cechował się znaczenie ograniczonymi możliwościami ruchowymi spowodowanymi przede wszystkim asymetrycznie ustawionymi panewkami stawów biodrowych. Również zakres zmian przeciążeniowych występujących w obrębie kości krzyżowej wskazuje na znaczne upośledzenie funkcji motorycznych badanego osobnika. Jednak kluczowym czynnikiem ograniczającym sprawność ruchową zarówno kręgosłupa jak i kończyn dolnych stał się rozrost mas nowotworowych połączony z osteolizą dolnych segmentów kości krzyżowej. Proces nowotworowy mógł powstać prawdopodobnie na skutek przewlekłego stanu zapalnego, który rozpoczął się po urazie mechanicznym. Narośla kostne oraz średnica otworu po grzbietowej stronie kości krzyżowej wskazują na zaawansowany proces gojenia trwający przez co najmniej 10 lat od chwili powstania rany do śmierci osobnika. Natomiast o dość dobrym stanie narządu żucia świadczy znikoma ilość defektów rozwojowych szkliwa i miejsc próchnicowych oraz brak zmian zapalnych i niewielki stopień dystrofii wyrostka zębodołowego. Charakter starcia powierzchni koron zębowych wskazuje na mało urozmaiconą dietę, jednak powszechną wśród ludności zamieszkującej Kotlinę Hrubieszowską w owym okresie.

Podsumowując należy stwierdzić, że podwójny grób nr 427 nie znajduje precedensu na żadnym z dotychczas obserwowanych cmentarzysk gockich z obszaru Polski. Zarówno archeologiczna jak i antropologiczna analiza podkreślają jego niezwykłość i odrębność w stosunku do przebadanych do tej pory pochówków. Zdaniem A. Kokowskiego, nawarstwienia w obrębie tego obiektu wskazują na jego wielokrotne otwieranie, które może być dodatkowo potwierdzone intencjonalnym naruszeniem najgłębiej spoczywających szczątków kostnych (Kokowski 1998c). Również fakt wykorzystania do wypełnienia komory grobowej pogrzebanej kobiety, sprostowanego na miejsce pochówku z wyrobisk oddalonych o około 35 km

wapiennego margla, dowodzi nietypowości obrzędu pogrzebowego zastosowanego w tym przypadku. Jeden z kolejnych wtórnych wkopów został wykonany dokładnie w kierunku klatki piersiowej i głowy. Badania tej części spoczywających szczątków wykazały przemieszanie i prawdopodobnie celowe usunięcie fragmentów górnej części szkieletu. Cel ingerencji zdaje się być tym bardziej tajemniczy, że archeologowie nie stwierdzili aktu grabieży zdeponowanych w trumnie przedmiotów, stanowiących typowe dla żeńskich pochówków wyposażenie. Owej ingerencji nie ukryto a powstały szyb zasypano już tylko zwykłą ziemią (KOKOWSKI 1998c). Jednak najbardziej niezrozumiałą i jednocześnie kontrowersyjną czynnością pozostaje pogrzebanie, o ponad metr nad stropem pierwotnego grobu, ciała mężczyzny. Szkielet wykazywał nietypowe i nieco bezładne ułożenie. Sposób ułożenia kośćca przedramion mógł być związany z ich przedśmiertnym skrepowaniem, aczkolwiek teza ta nie znajduje do tej pory jednoznacznego potwierdzenia. Przy szkielecie znaleziono jedynie żelazną sprzączkę od pasa. Na przebadanych do tej pory bez mała 460 masłomęckich jam grobowych, grób nr 427 stanowi jak na razie jedyny przykład wyjątkowego, podwójnego, dwupoziomowego ułożenia szkieletów w jamie grobowej. Kontrowersje budzi niejasna wciąż relacja między pochowanymi osobnikami: czy jest to więź społeczna, rodzinna czy też mistyczno-magiczna. Istnieje śmiało przypuszczenie, wysuwane przez A. Kokowskiego, o ofiarnym charakterze męskiego pochówku. Podobnie, jak w przypadku grobów z obszaru Pomorza, za taką interpretacją może przemawiać bardzo skąpe wyposażenie grobu „ofiary” (KOKOWSKI 1998a). Dodatkowych argumentów dostarczają przypadki pochówków z centralną pozycją w kręgach cmentarzyska z Gródka nad Bugiem. We wszystkich rozpoznanych tam grobach, centralnie sytuowanych, zidentyfikowano okazałych rozmiarów konstrukcje wewnątrzjamowe o specjalnym przeznaczeniu. W każdym odnotowanym przypadku były to groby pojedyncze, i w przeciwieństwie do masłomęckiego odkrycia, prawdopodobnie szczególnie bogato wyposażone (KOKOWSKI 1993). Z antropologicznego punktu widzenia również prawdopodobne, jak teza o pierwszym na masłomęckim cmentarzysku przypadku złożenia ludzkiej ofiary, wydaje się nieco inne założenie. O piętrowym ułożeniu ciał mógł zadecydować szczególnie związek między zmarłymi oparty np. o bliski stopień pokrewieństwa – co w przyszłości mogłyby potwierdzić badania DNA. Ciekawa wydaje się hipoteza więzi emocjonalnej, łączącej niegdyś zmarłych,

wynikającej być może z opieki, jakiej wymagało jedno z nich. Skumulowanie przewlekłych schorzeń w szkielecie mężczyzny czyniło z niego osobę „kalekę”, która dożyła wieku 25-35 lat tylko dzięki długotrwałej, troskliwej opiece. Jaki byłby zatem społeczny sens pozbawiania życia kogoś, komu wcześniej zapewnia się odpowiednie warunki egzystencji? I wreszcie nasuwa się pytanie: dlaczego w ofierze złożono by tak schorowanego i nie-sprawnego motorycznie osobnika, skoro z literatury znane są doniesienia o ofiarach mężczyzn związanych prawdopodobnie ze sferą życia wojskowego (za BUKOWSKI, DĄBROWSKI 1972).

LITERATURA

ACSADI G., NEMESKERI J.,

1970 History of human life span and mortality, Budapest.

AUFDERHEIDE A. C., RODRIGUEZ-MARTIN C.,

1998 The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology, Cambridge.

BERRY A. C., BERRY R. J.,

1967 Epigenetic variation in the human cranium, *Journal of Anatomy*, t. 101, nr 2, s. 361-379.

BUKOWSKI Z., DĄBROWSKI K.,

1972 Świt kultury europejskiej, Warszawa.

CZARNETZKY A.,

1972 Epigenetische Skeletmerkmale im Populations III, *Zeitschrift für Morphologie und Anthropologie*, t. 64, s. 145-158.

DĄBROWSKI P.,

1997 Stan uzębienia ludności z cmentarzyska w Masłomęczu (II-IV w. n.e.) – maszynopis.

DĄBROWSKI P., KRZYŻANOWSKA M., SZCZUROWSKI J.,

1999 Analiza antropologiczna szczątków kostnych z cmentarzyska góckiego w Masłomęczu (stan. 15) sezon 1998, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 4, s. 135-138.

DĄBROWSKI P., SZCZUROWSKI J.,

1996 Sprawozdanie z analizy antropologicznej szczątków kostnych ze stanowiska Masłomęcz 15 z badań w latach 1994-1995, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 1, s. 91-93.

GLADYKOWSKA-RZECZYCKA J.,

- 1976** Zmiany w układzie kostnym ludności ze średniowiecznych cmentarzysk, [w:] A. Malinowski [red.], *Badania populacji ludzkich na materiałach współczesnych i historycznych. Materiały z naukowej sesji antropologicznej w dniu 17 X 1975, Seria Antropologia*, t. 4, Poznań, s. 85-102.
- 1992** Zmiany zapalne, nieswoiste, krwiopochodne w materiale kostnym z dawnych cmentarzysk, [w:] *Biologia populacji ludzkich współczesnych i pradziejowych*, Słupsk, s. 99-106.

GRALLA G., SZKANDERA J., FUDALI M.,

- 1974** Próba rekonstrukcji ciężaru ciała z ludzkich szczątków kostnych, *Przegląd Antropologiczny*, t. 40, z. 2, s. 309-314.

KOKOWSKI A.,

- 1986** Interpretacja kulturowa materiałów typu Masłomęcz, [w:] *Zachodnia strefa osadnictwa kultury czerniachowskiej*, Lublin, s. 71- 90.
- 1991** Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymskim i w okresie rzymskim, Lublin.
- 1993** Gródek nad Bugiem. Cmentarzysko grupy masłomęckiej, część I, II, III, Lublin.
- 1995** Grupa masłomęcka. Z badań nad przemianami kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim, Lublin.
- 1997** Siedemnasty sezon badań na cmentarzysku ludności grupy masłomęckiej w Masłomęczu, stan. 15, woj. zamojskie, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 2, s. 117-120.
- 1998a** Cmentarzyska ludności grupy masłomęckiej, *Studia Antropologiczne*, t. 5, s. 65-89.
- 1998b** Archeologia dramatu - dramat archeologii, *Archeologia Żywa*, nr 2(7), s. 12-16.
- 1998c** Osiemnasty sezon badań na cmentarzysku ludności grupy masłomęckiej w Masłomęczu, stan. 15, woj. zamojskie, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 3, s. 125-129.

KOKOWSKI A., KURZĄTKOWSKA U.,

- 1988** Dziewiąty sezon badań stanowiska nr 15 w Masłomęczu, gm. Hrubieszów, woj. Zamojskie, [w:] *Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej*, Lublin, s. 31-38.

MALINOWSKI T.,

- 1989** Uwagi o obrządku pogrzebowym na cmentarzysku w Masłomęczu, [w:] J. Gurba, A. Kokowski [red.], *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 5-10.

MĄCZYŃSKA M.,

- 1996** Wędrowki ludów. Historia niespokojnej epoki IV i V wieku, Warszawa – Kraków.

MILES A.,

- 1963** The dentition in assessment of individual age in skeletal material, [w:] D. R. Brothwell [red.], *Dental Anthropology*, Oxford – New York – Paris, s. 191-209.

MURCZYŃSKI C.,

- 1952** Rentgenologia kliniczna, t. III – układ kostny, Warszawa.

NADACHOWSKI A., WOLSAN M.,

- 1989** Ocena archeozoologiczna szczątków zwierzęcych ze stanowisk grupy masłomęckiej (młodszy okres wpływów rzymskich, południowo-wschodnia Polska), [w:] J. Gurba, A. Kokowski [red.], *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 63-72.

RUTKOWSKA B.,

- 1989** Grupa masłomęcka w świetle badań archeologiczno-antropologicznych (Masłomęcz, stanowisko 15), [w:] J. Gurba, A. Kokowski [red.], *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 17-45.

SKINNER M. F., GOODMAN A. H.,

- 1992** Anthropological uses of developmental defects of enamel, [w:] S. R. Saunders, M. A. Katzenberg [red.], *Skeletal Biology of Past Peoples: Research Methods*, New York – Singapore, s. 153-174.

STRZELCZYK J.,

- 1984** Goci – rzeczywistość i legenda, Warszawa.

SZCZUROWSKI J.,

- 1997** Wstępna ocena przyżyciowej wysokości ciała osobników płci męskiej i żeńskiej ludności gockiej grupy masłomęckiej, stan. Masłomęcz 15, *Archeologia Polski Środkowowschodniej*, t. 2, s. 121-123.

SZYNDLAR Z.,

- 1989** Szczątki żółwi błotnych *Emys orbicularis* (L. 1758) ze stanowiska grupy masłomęckiej, [w:] J. Gurba, A. Kokowski [red.], *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*, t. 2, Lublin, s. 73-74.

TAL H.,

- 1984** The prevalence and distribution of periodontal bone loss and dry mandibles of Bantu - speaking South African Blacks, *Ossa*, t. 9-11, s. 181-188.

UBELAKER D. H.,

- 1978** Human skeletal remains. Excavation, analysis, interpretation, Chicago.

WOŁĄGIEWICZ R.,

- 1981** Kultura wielbarska (faza lubowidzka), [w:] *Prahistoria ziem polskich*, t. 5, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, s. 135-156, 165-178.